

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA INSON FE'L ATVORINI IFODALOVCHI VERBALIZATORLARNING LEKSIK-SEMANTIK MAYDONI

*Andijon davlat chet tillari instituti
Iminova Shahnoza-Begim Bahodirobna, dotsent
Sohobiddinova Muhayyoxon Ilyor qizi, talaba*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida inson fe'l-atvorini ifodalovchi verbalizatorlarning leksik-semantik maydoni qiyosiy-lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi jamiyat a'zolarining ma'naviy-axloqiy qadriyatlari, milliy tafakkuri va madaniy tajribasining til vositasida ifodalanishini o'rganish zaruriyati bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: Ingliz tili, o'zbek tili, verbalizator, fe'l-atvor, leksik-semantik maydon, qiyosiy tahlil, konnotatsiya, madaniy kontekst, sinonimiya, semantik tafovut, til va tafakkur.

Har bir tilda jamiyat a'zolarining ichki kechinmalari va qadriyatlarini ifodalovchi boy leksik birliklar mavjud. Ayniqsa, ingliz va o'zbek tillarida inson fe'l-atvoriga oid leksik birliklarni taqqoslab tahlil qilish ikki til o'rtasidagi umumiylik va o'ziga xosliklarni, shuningdek, insonlarning ma'naviy olami, orzu-umidlari hamda axloqiy mezonlarini aniqlashda muhimdir. Bunday tadqiqotlar orqali til va tafakkur, jamiyat hamda madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik chuqur anglanadi va milliy tafakkur hamda qadriyatlarining til vositasida namoyon bo'lish jarayoni o'rganiladi.

Bu jarayonda leksik-semantik maydon nazariyasi alohida va muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Har bir fe'l-atvorni ifodalovchi so'z va iboralar o'ziga xos, bir-biri bilan uzviy bog'langan leksik birliklar tizimini tashkil etadi. Bu tizim inson fe'l-atvorining rang-barang va boy semantik munosabatlar tarmog'ida aniq va tiniq ko'rinishini ta'minlaydi. Leksik birliklar umumiy semantik xususiyatga ega bo'lish bilan birga, o'z individual belgilarini ham yorqin namoyon etadi. Natijada ular mustaqil va o'zaro bog'langan ko'plab ma'no qatlamlariga ega bo'ladi, har bir qatlam chuqur va aniq tahlil qilinishi mumkin. Tahlil jarayonida umumiy xususiyatlar bilan bir qatorda, ma'no tafovutlari, konnotativ ma'nolar va ularning tarixiy taraqqiyoti ham batafsil o'rganiladi. Shu tariqa, leksik birliklarning semantik tahlilida juda kichik ma'no farqlari, axborotni samarali yetkazish va olish imkoniyatlari, emotsional ta'sir funksiyalari hamda tilning oldingi bosqichlariga bog'liqligi chuqur ilmiy asosda baholanadi. Fe'l-atvorni ifodalovchi so'zlarning sinonimiya va antonimiya munosabatlari, tarixiy o'zgarishlari, kontekstdagi ishlatilishi, zamonaviy tilga moslashuvi va yangi ma'no qatlamlarining paydo bo'lishi lingvistik tahlil uchun asosiy ahamiyatga ega. Bundan tashqari, so'zlarning ma'lum kontekstdagi pozitsiyasi, turli uslubiy qatlamlar va ijtimoiy guruhlar tilida shakllanishi, zamonaviy kommunikatsiyadagi o'rni to'liq va har tomonlama o'rganiladi. Shuningdek, leksik birliklarning xalq og'zaki ijodi va badiiy adabiyotdagi tutgan o'rni, ularning semantik yaqinligi yoki uzoqligi, asosiy va ikkilamchi, hamda shaxsiy yoki ijtimoiy funksiyalari puxta tahlil etilib, bu xususiyatlar asosli natijalar bilan aks ettiriladi. Buning natijasida har bir birlik umumiy semantik maydon tarkibida o'ziga xos semantik va pragmatik vazifani muvaffaqiyatli bajaradi. Ushbu birliklar jamiyat taraqqiyoti va til rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi emotsional, baholovchi, ijtimoiy va madaniy funksiyalarni samarali amalga oshiradi. Bu funksiyalar zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlarida ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, til asosidagi tafakkur va kommunikatsiya jarayonlarini to'liq va chuqur anglash imkonini beradi. Natijada, leksik-semantik maydon doirasidagi so'z va iboralarining murakkab o'zaro munosabatlari aniqlanadi, ularning aloqalari va tafovutlari har tomonlama chuqur tahlil qilinib, inson tafakkuri va nutq faoliyati izchil o'rganiladi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi fe'l-atvor birliklarining tahlili orqali ikki millatning ma'naviy-axloqiy qadriyatlari, milliy tafakkurining o'ziga xos va o'xshash jihatlari ochiq qilinadi. Shu sababli, so'z birliklarining maydoniy tabiatini, ya'ni turli leksik birliklarning o'zaro semantik bog'lanishini ham nazariy, ham amaliy asosda o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Masalan, ingliz tilida “brave”, “courageous”, “bold”, “fearless” kabi soʻzlar insonning jasorat bilan bogʻliq fazilatlarini turli noziklik va aniq semantik tafovutlar bilan aks ettiradi. Bu atamalar nafaqat jasoratning turli nuanslarini, balki har birining oʻziga xos madaniy va tarixiy kontekstini ham ifodalaydi. Jumladan, “brave” umumiy jurʼat va jasoratni, koʻpincha oddiy hayotiy vaziyatlarda, yetakchilik qilish yoki biror ishni boshlashda qoʻllaniladi. “Courageous” esa rasmiy va chuqur maʼnoli boʻlib, koʻproq muhim va xavfli qarorlarni qabul qilish, eʼtiqodni himoya qilish kabi jiddiy holatlarda ishlatiladi. “Bold” tashabbuskorlik, qoʻrqmay ish tutish, yangi yoki noodatiy ishlarni boshlab berishda tavsiflanadi. “Fearless” esa toʻliq qoʻrquvdan xoli boʻlishni, xavfli vaziyatlarda ham jurʼatsizlik va hayiqishni umuman bilmaslikni bildiradi. Har bir atama oʻziga xos semantik va konnotativ jihatlari bilan ajralib turadi va buning natijasida soʻzlarning qoʻllanish doirasi yanada kengayadi. Oʻzbek tilida esa “jasur”, “qoʻrqmas”, “botir”, “doviyurak” kabi atamalar jasoratning boy semantik ranglarini va oʻziga xos konnotatsiyalarini ifoda etadi. Masalan, “jasur” soʻzi koʻpincha keng umumiy jasoratni, har qanday xavf va toʻsqinliklarga qaramay dadil harakat qilinishini bildiradi. “Qoʻrqmas” bevosita qoʻrquvsizlik–xavfli vaziyatlarda, jismoniy yoki maʼnaviy tahdidga duch kelinganda ham ortga chekinmasdan jurʼat koʻrsatishni anglatadi. “Botir” esa odatda tarixiy–anʼanaviy kontekstda, qadim zamon qahramonlari va jangchilarga nisbatan qoʻllanilib, fidokorlik, yurt va xalq uchun jonini fido qilishga tayyorlik bilan tavsiflanadi. “Doviyurak” esa jasoratning yana bir koʻrinishi boʻlib, asosan oʻz fikrini qoʻrqmasdan ayta olish, omma oldida ham oʻz nuqtai nazarini boy bermaslik maʼnolarini ifodalaydi. Ushbu atamalar “jasurlik” semantik maydoniga kirsada, har birining aniq semantik chegaralari, oʻziga xos mazmun va konnotatsiyalari boʻlib, ular jamiyat hayoti, madaniy tajriba va xalq mentalitetini aks ettiradi. Shu bois, mazkur atamalarni keng va chuqur tahlil etish orqali jasorat tushunchasining oʻziga xos va murakkab tuzilmasi namoyon boʻladi. Xuddi shu kabi, ingliz tilidagi “honest”, “truthful”, “sincere”, “upright” kabi birliklar insondagi halollik va rostgoʻylik sifatlarini ifodalaydi. Ushbu soʻzlarda ham nozik semantik farqlar mavjud: “honest” odatdagi halollikni bildirsa, “sincere” samimiylilik va sofdillikni, “upright” esa printsiptiallik va tamoyillarga sodiqlikni, “truthful” esa doimo haqiqatni aytuvchi insonni taʼriflaydi. Oʻzbek tilida “halol”, “rostgoʻy”, “sofdil”, “hamid” kabi soʻzlar yuqoridagi maʼno va mazmunlarni ifodalaydi. “Halol” atamasi asosan halollik va poklik tamoyillarini bildiradi, insonning harakat va niyatlarida pokiza boʻlishini anglatadi. Bu soʻz, nafaqat mol–mulkda halollik, balki odamlar oʻrtasidagi muomalalarda ham poklik va nohaqlikdan yiroqlikni koʻzda tutadi. “Rostgoʻy” esa soʻzda ham, amalda ham haqiqatgoʻylik va rostlik prinsiplarini anglatadi. Rostgoʻy inson doimo haqiqatni gapiradi, yolgʻon va aldovdan tiyiladi, uning bu fazilati ijtimoiy hayotda ishonchlilikni, adolat va toʻgʻrilikni taʼminlaydi. Xuddi shuningdek, “sofdil” soʻzi ichki dunyosi toza, niyati ezgu va begʻubor odamlarni ifodalaydi. “Hamid” soʻzi esa maqtovga loyiq, yaxshi ishlarni amalga oshiradigan, pok niyatli insonlarga nisbatan qoʻllaniladi. Bu atamalar oʻzbek xalqining axloqiy qadriyatlarini, insoniy fazilatlarini yuksaltirishini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lyons, J. *Semantics*. Cambridge University Press, 1977.
2. Apresyan, Yu. D. *Leksicheskaya semantika: sinonimiya, polisemiya i antonimiya*. Moskva: Nauka, 1995.
3. Karimov, A. *Qiyosiy tilshunoslik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, 2010.
5. Xudoyberganova, D. *Til va mentalitet: lingvokulturologik tadqiqot*. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.